

КОЕВОЛЮЦІЙНА ОСНОВА УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

©2020 ПРОХОРОВА В. В., МУШНИКОВА С. А.

УДК 330.658
JEL: D24; M11

Прохорова В. В., Мушнікова С. А. Коеволюційна основа управління економічною безпекою підприємств

Метою статті є формування уявлення про процес коеволюції як основу управління економічною безпекою підприємства. Зазначено, що сучасний стан розвитку соціально-економічних систем, до яких належать і підприємства, знаходяться на етапі постіндустріального розвитку. Розвиток будь-якого підприємства залежить від його здатності адаптуватися до змін екзогенних факторів впливу, що зумовлює переосмислення та новітні підходи до управління економічною безпекою окремих підприємств як попереджувальних заходів до адаптації. При цьому управління економічною безпекою має розглядатися з урахуванням істотних змін, що тісно пов'язані з процесом коеволюції, який має своє походження з біології та розуміється як взаємообумовлена дія зміни елементів, що складають цілісність системи, що розвивається. Зазначено, що протягом кінця XX ст. – початку XXI ст. відбувалася трансформація розвитку соціально-економічних систем від індустріальної до ноосфери, де центральним елементом є людина, а центральною науковою платформою для досліджень – економіка знань. У цих умовах коеволюція розглядається як основа управління економічною безпекою підприємств з визначенням мети, об'єктів та суб'єктів управління економічною безпекою, зі специфічним забезпеченням системи управління та формуванням відповідних принципів управління. Центральним елементом системи управління економічною безпекою підприємства є підходи до управління на коеволюційній основі, формування яких базується на синтезі загальнонаукових і специфічних підходів управління, а саме: еволюційному, системному, ресурсному, ресурсно-функціональному. Результатом запропонованих аспектів є отримання більш ефективного результату від процесу управління економічною безпекою підприємств.

Ключові слова: коеволюція, економічна безпека, підприємство, управління, людиноцентрична економіка, економіка знань, корпоративна культура.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-12-440-445>

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 8.

Прохорова Вікторія Володимирівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економіки та менеджменту, Українська інженерно-педагогічна академія (вул. Університетська, 16, Харків, 61003, Україна)

E-mail: vkprohkorova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2552-2131>

Мушнікова Світлана Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національна металургійна академія України (просп. Гагаріна, 4, Дніпро, 49005, Україна)

E-mail: svetamush@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3860-522X>

UDC 330.658
JEL: D24; M11

Prokhorova V. V., Mushnykova S. A. The Coevolution Basis of the Economic Security Management of Enterprises

The article is aimed at forming an idea of the coevolution process as the basis for managing the economic security of enterprise. It is noted that the current state of development of socio-economic systems, which include enterprises, are at the stage of post-industrial development. The development of any enterprise depends on its ability to adapt to changes in the exogenous factors of influence, which causes rethinking and the novel approaches to managing the economic security of individual enterprises as preventive measures for adaptation. At that, economic security management should be considered taking into account significant changes closely related to the coevolution process, which has its origin in biology and is understood as a mutually agreed action to change the elements that constitute the integrity of the developing system. It is noted that during the end of the XXth century – begin of XXIst century a transformation of the development of socio-economic systems took place, changing from industrial to noosphere, with its central element being the human, and the central scientific platform for research being the economics of knowledge. Under these conditions, coevolution is considered as the basis for managing the economic security of enterprises with the definition of purpose, objects and subjects of economic security management, with specific provision of the management system and the formation of appropriate management principles. The central element of the economic security management system of enterprise is approaches to management on a coevolution basis, the formation of which is based on the synthesis of general-basis and specific management approaches, namely: evolutionary, systemic, resource, resource-functional. The result of the proposed aspects is obtaining a more effective result from the process of managing the economic security of enterprises.

Keywords: coevolution, economic security, enterprise, management, human-centric economy, knowledge economy, corporate culture.

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 8.

Prokhorova Victoria V. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Department of Economics and Management, Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy (16 Universytetska Str., Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: vkprohkorova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2552-2131>

Mushnykova Svitlana A. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, The National Metallurgical Academy of Ukraine (4 Haharina Ave., Dnipro, 49005, Ukraine)

E-mail: svetamush@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3860-522X>

Трансформації, які відбуваються на всіх рівнях економіки, починаючи з міжнародної та закінчуючи економікою окремих суб'єктів господарювання, пов'язані зі зміною світового укладу, перетвореннями від постіндустріального середовища до ноосфери, визначають новітні взаємовідносини між суб'єктами (крім того, прогресуюча дія пандемії COVID-19), характеризують перехідні стани розвитку соціально-економічних систем, викликаючи хаос або кризу.

Розвиток будь-якого суб'єкта господарювання, безпосередньо підприємства, залежить від його здатності адаптуватися до змін екзогенних факторів впливу. Це зумовлює переосмислення і новітніх підходів до управління економічною безпекою окремих підприємств як попереджувальних заходів адаптаційного характеру в умовах, що склалися. Враховуючи існуючі напрацювання науковців, які досліджували еволюційний розвиток підприємств як складних соціально-економічних систем, перманентність і циклічність процесів їх управління, управління економічною безпекою має розглядатися з урахуванням істотних змін, що тісно пов'язані з процесом коєволюції, який сучасна наука розуміє як взаємообумовлену дію зміни елементів, що складають цілісність системи, яка розвивається. Центральними елементами процесу коєволюції є: людина, яка володіє певними знаннями, культура корпоративного управління та комунікаційовання. Це, своєю чергою, сприяє підвищенню рівня ефективності процесу управління економічною безпекою підприємства в сучасних економічних умовах.

З часу становлення ринкових відносин і з посиленням значення протидії різного роду зловживанням і шахрайству все більша кількість вітчизняних і закордонних науковців займаються дослідженнями окремих питань управління безпекою різних суб'єктів і, безпосередньо, економічною безпекою як однією з її складових. Основні напрями дослідження спрямовано на: захист від загроз (внутрішніх і зовнішніх) і негативного впливу зовнішнього середовища [3; 7; 8]; захист і реалізацію ключових інтересів власників [3; 7]; визначення рівня стратегічного потенціалу [1; 7; 8] тощо. Також забезпечення економічної безпеки пов'язують із високим ступенем ефективності використання корпоративних ресурсів [1; 5].

Але в теперішній час виникли передумови для узагальнення існуючих механізмів, підходів, прийомів і методів управління економічною безпекою підприємств, враховуючи еволюційну теорію розвитку систем, до яких належить і підприємство та використовуючи процес коєволюції як основу управління економічною безпекою підприємств.

Тому метою статті є уточнення особливостей процесу коєволюції в ракурсі управлінської діяльності, що є підґрунтям формування коєволюційної основи управління економічною безпекою підприємства.

Останнім часом зацікавленість науковців спрямована на напрямок Natural Computing – «Природні обчислення», або спостереження за поведінкою суб'єктів навколишньої флори та фауни, що формувалося протягом мільйонів років, і залучення й адаптація результатів спостережень до управлінських процесів на підприємстві. Процес коєволюції має своє походження з біології та розглядається як спільна еволюція біологічних видів, які взаємодіють в екосистемі. При цьому зміни, що стосуються будь-якої ознаки особин одного виду, приводять до змін у іншого або інших видів [6]. Загалом можна стверджувати, що існування суспільства повинно будуватися в злагоді з навколишнім середовищем, і, незважаючи на своє біологічне походження, сучасне поняття процесу коєволюції містить у собі загальну картину всіх процесів еволюції, у тому числі соціально-економічних і безпекових. Враховуючи особливості процесу коєволюції, спостереження за природними процесами та явищами й умовами, які виникли в економіці та суспільстві, наведемо загальну характеристику ознак коєволюційної основи управління економічною безпекою підприємства (табл. 1).

Виникненню потреби залучення процесу коєволюції щодо управління економічною безпекою підприємств передувало декілька умов. Отримання Україною самостійності у 90-х роках ХХ ст., наявність багатого спадщини у вигляді розвинутої промисловості відбулося на перехідних ринкових механізмах розвитку як країни в цілому, так і окремих суб'єктів господарювання. У цей час основними напрямами розвитку суспільства стали технічні та соціально-економічні науки, що відповідали суспільним потребам і цінностям. Це зумовило відкладання завершення індустріального періоду розвитку в Україні до початку ХХІ ст., у той час як у деяких західних країнах цей процес відбувся наприкінці 80-х рр. ХХ ст.

Але розширення сфери послуг на початку ХХІ ст., скорочення випуску та реалізації промислової продукції, що, своєю чергою, обумовлено зниженням рівня її конкурентоспроможності внаслідок невідповідності світовим стандартам якості та іншими умовами, стало поштовхом до постіндустріального періоду. Основними ознаками постіндустріального суспільства з інноваційно-інтеграційним напрямом розвитку стали:

- ✦ зміна механічних, електричних систем електронними системами;
- ✦ набуття інформацією цифрової форми;
- ✦ високошвидкісне програмне забезпечення, яке дозволяє швидко приймати управлінські рішення;
- ✦ транспортування великих обсягів інформації на основі використання електронних засобів;
- ✦ перехід до людиноцентричної економіки.

Загальна характеристика ознак коеволюційної основи управління на прикладі управління економічною безпекою підприємства

Ознака	Характеристика
Походження	Природне
Передумови виникнення	Зміна періодів розвитку системи: індустріальний → постіндустріальний → ноосферний
Напрями розвитку суспільства	Технічний → соціально-економічний → інноваційно-інтеграційний → інтроноосферний
Дифузія знань (трансферт знань, інтегрування знання в будь-яку площину дослідження)	Технічні науки → економіка підприємства → правові основи → людиноцентрична економіка → економіка знань

Водночас це викликало: виникнення демографічної кризи через падіння народжуваності та/або втрату працездатного населення внаслідок підвищення рівня безробіття в країні; наростаючу потребу в науково-технологічному перевороті; становлення постіндустріального економічного способу виробництва; збільшення споживання природних ресурсів, що спричинює зростання навантаження на екологію.

Заключним етапом розвитку соціально-економічних систем є «ноосфера». Цей термін введений В. І. Вернадським і означає сферу розуму, або період найвищого розвитку суспільства та людства, відповідно до якого напрямом розвитку суспільства вважається інтроноосферний, тобто етап усвідомлення людством суті коеволюційного, або спільного спрямованого, розвитку. На цьому етапі зміна системи потреб і цінностей повинна опанувати більшістю людей [2]. Одним із основних системоутворюючих елементів системи управління економічною безпекою підприємства є людина, яка володіє певним набором знань, досвіду, інтелекту, практики та формує корпоративну культуру управління та культуру комунікацій як елемент корпоративної культури.

Внаслідок еволюційних змін у періодах розвитку соціально-економічних систем спостерігається й дифузія знань, або трансферт знань в будь-яку площину дослідження – від економіки підприємства (характеризуючи економічні та правові основи економічної безпеки підприємства, виділяючи особистість у прийнятті управлінських рішень на ґрунті людиноцентричної економіки) до економіки знань як центрального елемента сьогодення.

Виходячи з вищесказаного в сучасних соціально-економічних умовах доцільно дотримуватися основ коеволюції в управлінні економічною безпекою підприємств, першорядні з яких наведено на *рис. 1*.

Управління будь-яким процесом або явищем має відповідну мету. Метою управління економічною безпекою підприємства як складної соціально-економічної системи на коеволюційній основі є захищеність науково-технічної, технологічної, виробничої та кадрової складових підприємства як системи, що

розвивається, від прямих (активних) і непрямих (пасивних) загроз і ризиків зі збереженням її цілісності.

У рамках загальної теорії систем об'єкт може бути розглянутий як система в тому випадку, якщо існує можливість виділення його «первинних» елементів, відносин єдності, закону декомпозиції. Соціально-економічну систему можна уявити у вигляді моделі взаємодії масштабних компонентів (підсистем) соціально-економічного розвитку країни: держави (як сукупності законодавчих, виконавчих, представницьких організацій), суспільства (як сукупності суспільних інститутів) та підприємства (бізнесу). Всі ці елементи мають складну структуру і, своєю чергою, є сукупністю специфічних елементів з характерними для них функціями та взаємозв'язками в рамках соціально-економічної системи.

Об'єктами управління економічної безпеки є підприємство як складна соціально-економічна система, що розвивається, та її функціональні складові, а саме: науково-технічна, технологічна, виробнича, кадрова, які представляють собою елементи складної системи. Взаємообумовлена дія змін цих елементів усередині складної системи впливає на стан її економічної безпеки та має зберегти цілісність системи.

Специфіка процесу управління економічною безпекою підприємства на коеволюційній основі полягає в особливостях періоду ноосфери, відповідно до якого центральним елементом системи є людина, особистість з притаманними їй інтелектом, знаннями, досвідом, практикою, що впливає на формування культури поведінки в управлінні підприємством, комунікаційвання між різними контрагентами, культури рівня економічної захищеності та, в кінцевому підсумку, на прийнятті оптимальних управлінських рішень, що складає корпоративну культуру. Через особливості (світогляд, ментальність, стиль життя, манера спілкування) локальних та етнічних культур формується поведінка людей у складному процесі комунікаційвання в управлінні промисловим підприємством і набуває якості міжкультурної комунікації.

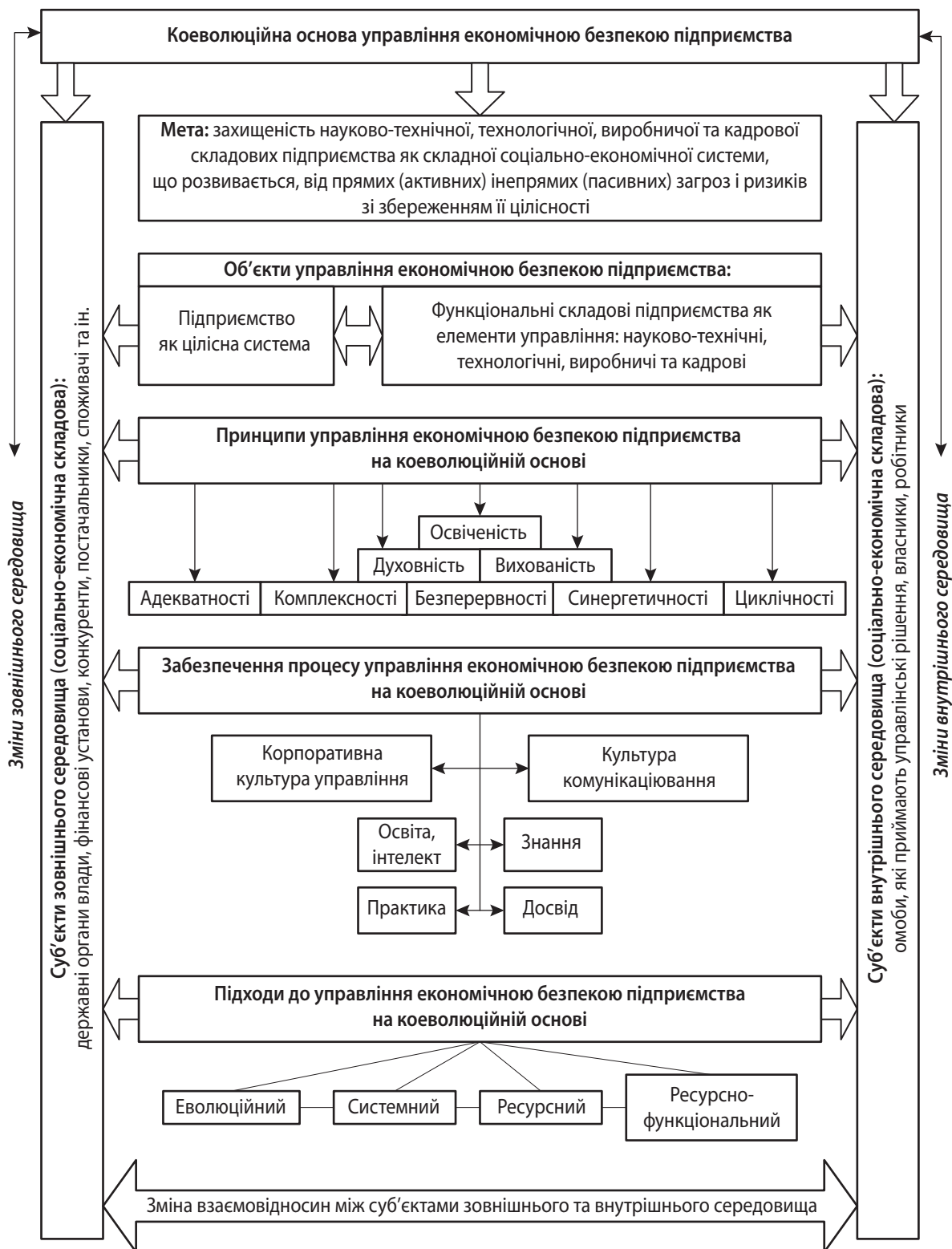


Рис. 1. Коеволюційна основа управління економічною безпекою підприємства

Період ноосфери формує і принципи управління економічною безпекою підприємства, основою якого є освіченість, вихованість і духовність особи, що приймає управлінське рішення.

Відповідно до системного підходу соціально-економічний розвиток складної системи, як елемент людиноцентричної економіки, являє собою процес

самоорганізації цієї системи та протікає у формі чергування типів соціальної та економічної організації суспільства.

Коеволюційна основа управління економічною безпекою підприємств має формуватися, базуючись на синтезі загальнонаукових і специфічних підходів управління (табл. 2).

Формування коеволуційної основи через узагальнення змісту наукових підходів до управління економічною безпекою підприємства

Науковий підхід	Сутність підходу	Переваги застосування	Недоліки застосування
1. Еволюційний підхід	Будь-яка складова процесу управління економічною безпекою підприємства розглядається з точки зору еволюційного розвитку взаємовідносин із зовнішнім середовищем через ланцюжок «потреби – цінності»	Можливість урахування тенденцій розвитку підприємства як складної соціально-економічної системи, у тому числі індикаторів економічної безпеки підприємства, протягом тривалого часу	Неможливість приведення деяких індикаторів економічної безпеки підприємства до сумісності внаслідок впливу різного роду факторів зовнішньої дії протягом відповідного періоду
2. Системний підхід	Підприємство розглядається як складна поліструктурна система. При цьому процес управління економічною безпекою відбувається в системі за кожною складовою цього процесу	Є досить універсальним підходом для підприємств різних галузей національної економіки. Має уніфіковані індикатори економічної безпеки підприємства	Не враховує галузевої специфіки підприємства
3. Ресурсний підхід	Кожна функціональна складова підприємства має певні ресурси: матеріальні, фінансові, технологічні, технічні, трудові, інформаційні, які мають обмежений характер. Підхід спрямовано на врахування обмеженості ресурсів підприємства в системі управління економічною безпекою	Враховує галузеву специфіку підприємства. Індикатори економічної безпеки надають можливість визначити специфічні загрози та ризики діяльності конкретного підприємства	Не є універсальним для підприємств різних галузей національної економіки. Є складним, наукоємним і витратним для середнього та малого бізнесу
4. Ресурсно-функціональний підхід	Є комбінованим підходом до управління економічною безпекою підприємства, поєднуючи обмеженість ресурсів, які потребують захисту, та напрямки діяльності, які підприємству слід здійснювати	Враховує галузеву специфіку підприємства, але має й уніфіковані індикатори економічної безпеки підприємства	Є складним, наукоємним і витратним для середнього та малого бізнесу

Еволюційний підхід, який покладено в основу процесу коеволуції, є базовою складовою процесу управління економічною безпекою підприємства та розглядається з точки зору еволюційного розвитку взаємовідносин із зовнішнім середовищем через ланцюжок «потреби – цінності». Поряд із існуючими перевагами застосування цього підходу в управлінні економічною безпекою підприємств завдяки можливості урахування тенденцій розвитку підприємства як складної соціально-економічної системи, у тому числі індикаторів економічної безпеки підприємства, протягом тривалого часу, є суттєві недоліки, вирішити які можливо лише в поєднанні з іншими науковими підходами як окремими елементами системи підходів до управління економічною безпекою підприємства, а саме: системного, ресурсного, ресурсно-функціонального.

Системний підхід є досить універсальним підходом до управління економічною безпекою підприємств різних галузей національної економіки, має уніфіковані індикатори економічної безпеки підприємства. Але не враховує галузевої специфіки підприємства.

Кожна функціональна складова підприємства має певні ресурси: матеріальні, фінансові, технологічні, технічні, трудові, інформаційні, які мають обмежений характер. *Ресурсний підхід* спрямовано на врахування обмеженості ресурсів підприємства в системі управління економічною безпекою. Він враховує галузеву специфіку підприємства. Індикатори економічної безпеки надають можливість визначити специфічні загрози та ризики діяльності конкретного підприємства. Але цей підхід не є універсальним для підприємств різних галузей національної економіки, а також є складним, наукоємним і витратним для середнього та малого бізнесу.

Комбінованим підходом до управління економічною безпекою підприємства, що поєднує обмеженість ресурсів, які потребують захисту, та напрямки діяльності, які підприємству слід здійснювати, є *ресурсно-функціональний підхід*. Цьому підходу притаманні переваги та недоліки ресурсного підходу з елементами еволюційного.

На підставі аналізу застосування наукових підходів в управлінні економічною безпекою підприємств, проведеного авторами (див. табл. 2), можна зазначити необхідність поєднання наукових підходів для отримання більш ефективного результату від процесу управління.

Як свідчать результати проведеного дослідження, можна зробити **висновки**, що:

- ✦ сучасний стан розвитку соціально-економічних систем, до яких належать і підприємства, знаходяться на етапі постіндустріального розвитку;
- ✦ розвиток будь-якого підприємства залежить від його здатності адаптуватися до змін екзогенних факторів впливу, що зумовлює переосмислення і новітніх підходів до управління економічною безпекою окремих підприємств як попереджувальних заходів до адаптації;
- ✦ управління економічною безпекою має розглядатися з урахуванням істотних змін, що тісно пов'язані з процесом коєволюції, який має своє походження з біології та розуміється як взаємообумовлена дія зміни елементів, що складають цілісність системи, яка розвивається;
- ✦ протягом кінця ХХ ст. – на початку ХХІ ст. відбувалася трансформація періодів розвитку соціально-економічних систем – від індустріального, минаючи постіндустріальний, до носфери, центральним елементом якої є людина, особистість, що приймає управлінське рішення, а центральною науковою платформою для досліджень – економіка знань;
- ✦ у цих умовах коєволюція розглядається як основа управління економічною безпекою підприємств з визначенням мети, об'єктів та суб'єктів управління економічною безпекою, зі специфічним забезпеченням системи управління та формуванням відповідних принципів управління;
- ✦ центральним елементом системи управління економічною безпекою підприємства є підходи до управління на коєволюційній основі, формування яких базується на синтезі загальнонаукових і специфічних підходів до управління, а саме: еволюційному, системному, ресурсному, ресурсно-функціональному;
- ✦ у результаті запропонованих аспектів можна отримати більш ефективний результат від процесу управління економічною безпекою підприємств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Ареф'єва О. В., Прохорова В. В. Управління розвитком економічних систем: теорія, механізми регулювання та управління : монографія. Харків : УкрДАЗТ, 2010. 301 с.

2. Вернадский В. И. Труды по всеобщей истории науки. 2-е изд. / общ. ред. и вступ. ст. С. Р. Микулинского. М. : Наука, 1988. 334 с.
3. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С. Моделирование економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 240 с.
4. Грицанов А. Новейший философский словарь. Минск, 1999. URL: <http://www.e-reading.club/book.php?book=149350>
5. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: (системно-самоорганизационный подход). Томск : Изд-во Том. ун-та, 1999. 160 с.
6. Коеволюція // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Коеволюція>
7. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. 2-ге вид., перероб. Київ : НІСД, 2015. 348 с.
8. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>

REFERENCES

- Arefieva, O. V., and Prokhorova, V. V. *Upravlinnia rozvytkom ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizmy rehulivannia ta upravlinnia* [Management of Economic Systems Development: Theory, Mechanisms of Regulation and Management]. Kharkiv: UkrDAZT, 2010.
- Gritsanov, A. "Noveyshiyy filosofskiy slovar" [The Latest Philosophical Dictionary]. Minsk, 1999. <http://www.e-reading.club/book.php?book=149350>
- Heiets, V. M., Kyzym, M. O., and Klebanova, T. S. *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Modeling of Economic Security: State, Region, Enterprise]. Kharkiv: VD «ІNZhEK», 2006.
- "Koevoliutsiia" [Coevolution]. Wikipedia. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Коеволюція>
- [Legal Act of Ukraine] (2007). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>
- Liashenko, O. M. *Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoi bezpekoiu pidpriemstva* [Conceptualization of Economic Security Management of the Enterprise]. Kyiv: NISD, 2015.
- Vernadskiy, V. I. *Trudy po vseobshchey istorii nauki* [Transactions on the General History of Science]. Moscow: Nauka, 1988.
- Yerokhina, Ye. A. *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya: (sistemno-samoorganizatsionnyy podkhod)* [Economic Development Theory: (System-self-organizing Approach)]. Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 1999.